

Inhoud

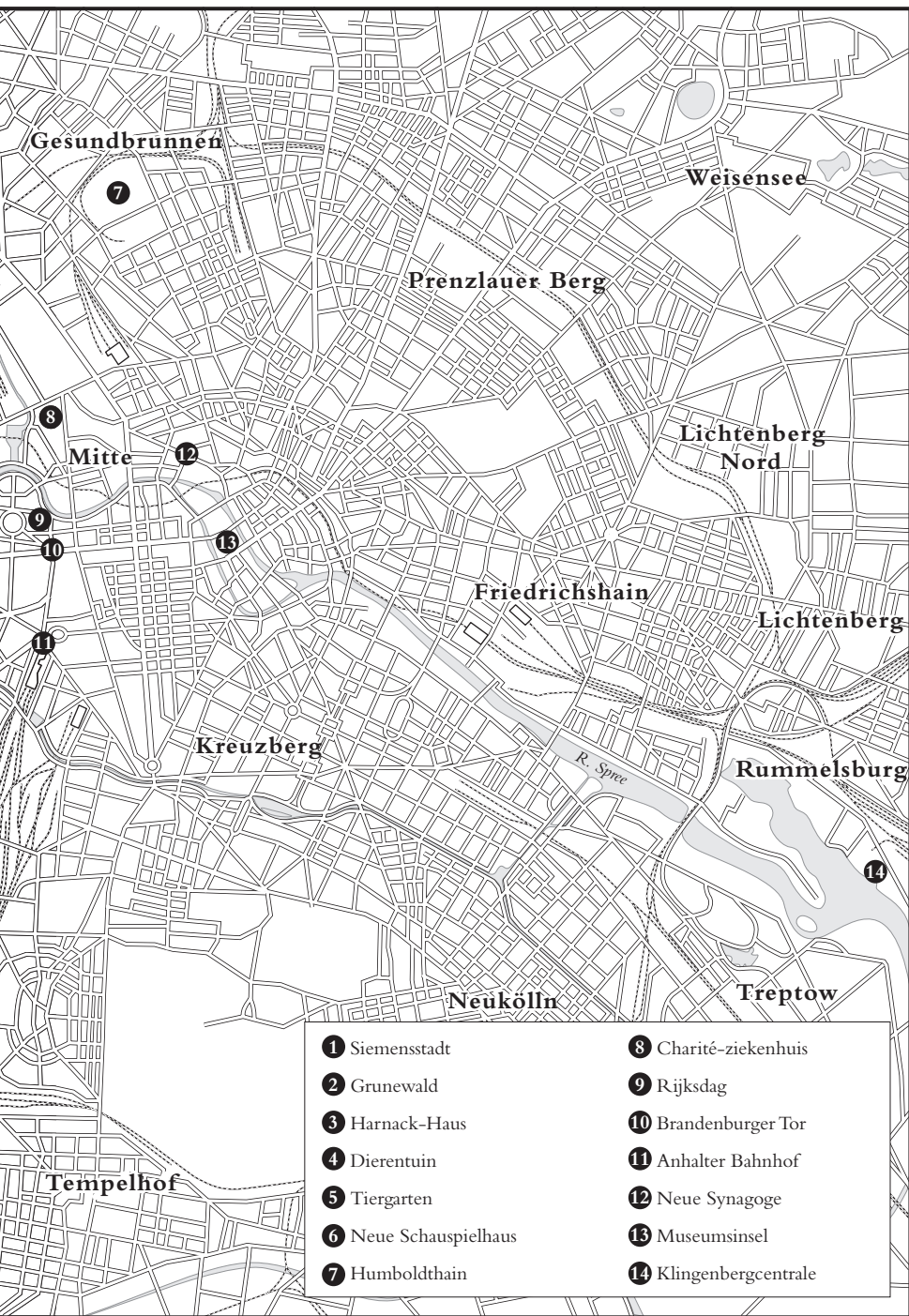
Kaarten	7
VOORWOORD 'Elke stad heeft zijn geschiedenis, maar Berlijn overdrijft'	13
I ONTBINDING	
1 Bewoners van het donker	25
2 De offerkinderen	40
3 De revolutionaire marteling	54
4 Bloedvergieten en verrukking	75
5 De weg naar het donker	87
6 De projectie van dromen	110
7 Het uraniumproject	127
8 De profetie van vlees	142
9 Paleisruïnes	164
II NECROPOLIS	
10 Klem in de schemering	183
11 De schreeuwende hemel	193
12 De tranen aller moeders	206
13 Straten van bloed	234
14 Vergetelheid	260
15 'De schaduwen op onze ziel'	277
III BEZIT	
16 Medeplichtigheid	307
17 'Waar was thuis?'	322
18 De eilanders	343
19 'De menigte begon te joelen'	360
20 De kloof verbreedt zich	373
21 Er is een wereld hierbuiten	387

Nawoord	403
Dankbetuiging	406
Fotoverantwoording	408
Bibliografie	409
Noten	412
Register	445

Berlijn
1919-1945

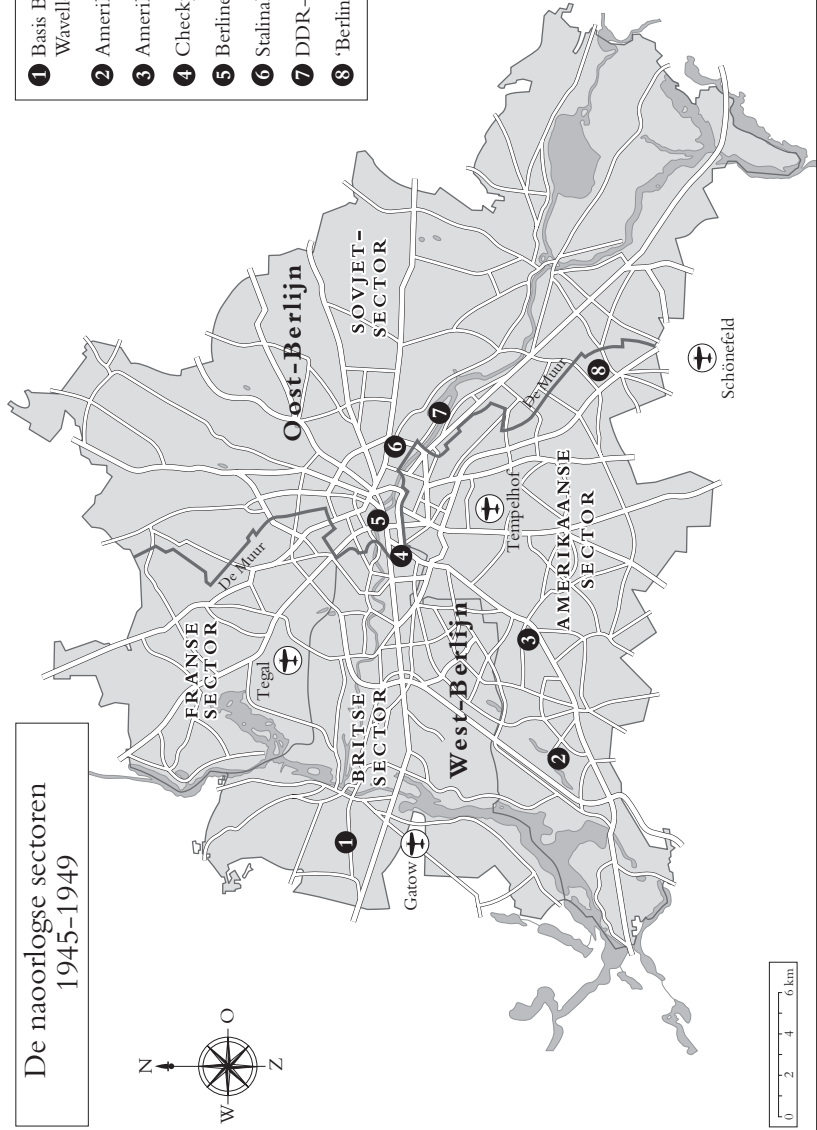

0 1 2 km

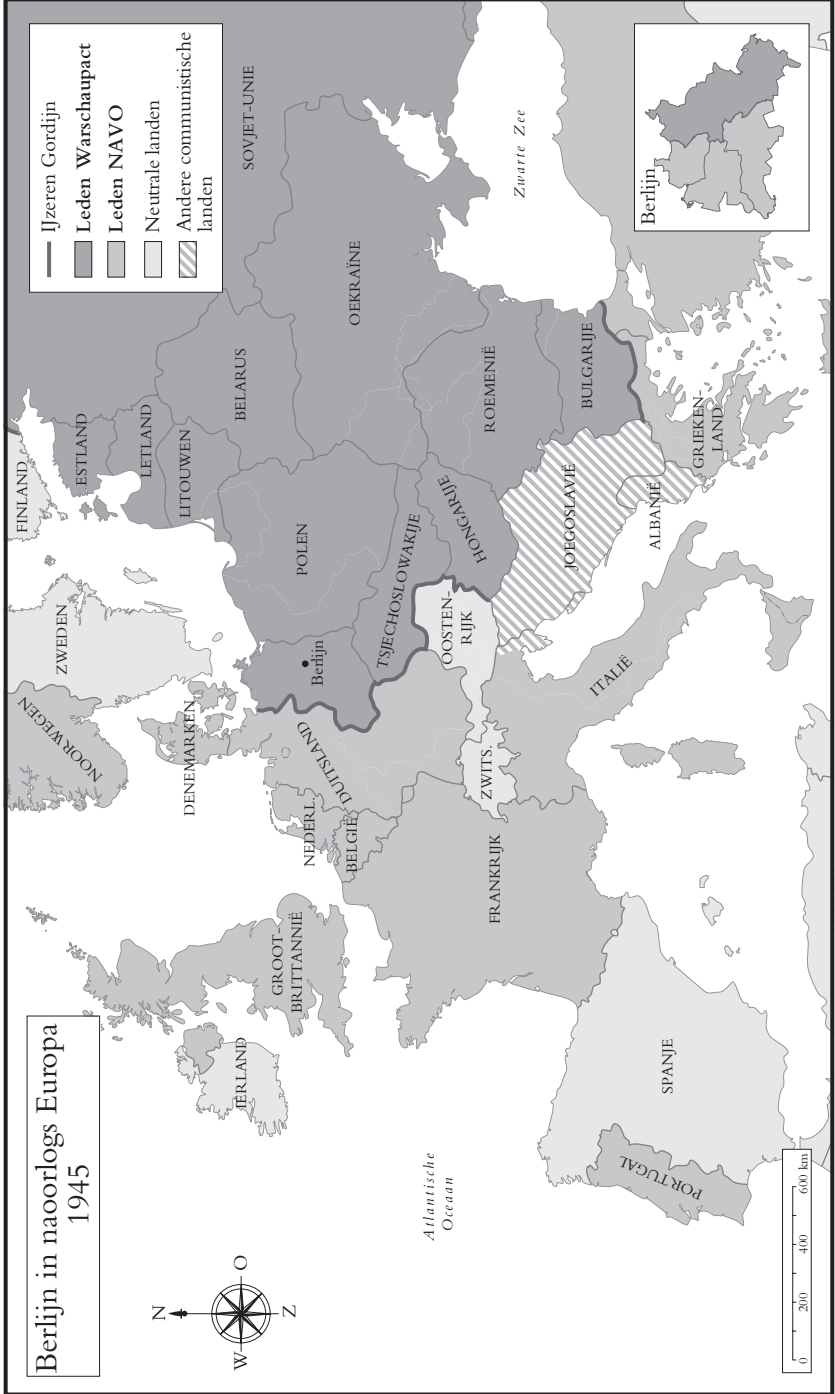
De naoorlogse sectoren
1945-1949

- 1 Basis Britse strijdkrachten, Wavel-barakken, Spandau
- 2 Amerikaanse basis, Zehlendorf
- 3 Amerikaanse basis, Steglitz
- 4 Checkpoint Charlie
- 5 Berliner Ensemble
- 6 Stalinallee
- 7 DDR-grenspost
- 8 'Berlijn Tunnel'

Berlijn in naoorlogs Europa 1945

- IJzeren Gordijn
- Leden Warschaupact
- Leden NAVO
- Neutrale landen
- Andere communistische landen

VOORWOORD

‘Elke stad heeft zijn geschiedenis, maar Berlijn overdrijft’

Berlijn is een naakte stad, die zijn littekens en verwondingen openlijk laat zien. Die wil dat jij ze ziet. Het beton en de bakstenen langs talloze straten zijn gebutst, bekrast en getekend: herinneringen aan kogels. Deze verminkingen zijn echo's van een weids, bloedig trauma waar Berlijners jarenlang liever niet over spraken. In de schaduw van een smerige genocide was het een taboe om te zeggen dat zij ook onder Hitlers oorlog hadden geleden. De stad zelf is inmiddels genezen, maar de wonden zijn nog aanwezig: de muur van de oude brouwerij Friedrichsruhe met zijn door de zon geblakerde patroon van kogelinslagen, het bas-reliëf aan de voet van de negentiende-eeuwse Siegessäule van Jezus aan het kruis, met in het hart de sporen van granaatscherven, het portaal van het platgebombardeerde Anhalter Bahnhof – romaanse bakstenen bogen – dat eenzaam is achtergebleven en slechts naar de openlucht leidt. In Humboldthain, een weelderig park net ten noorden van het centrum, groeien de bomen rondom een grimmig, groot betonnen fort dat tegen het eind van de oorlog dienstdeed als schuilkelder, ziekenhuis en catacombe. Het beroemdste is de kapotte, aan de bovenkant met metaal afgezette kerktoren aan het begin van de drukke Kurfürstendamm, de Kaiser-Wilhelm-Gedächtniskirche. De toren is het restant van het origineel uit het fin de siècle, dat in 1943 bij een bombardement werd getroffen en zwaar beschadigd raakte (na de oorlog werd er van beton een achthoekige modernistische kerk naast gebouwd). Voor wie niets van de stad weet, biedt deze vreemde toren een verontrustende aanblik: wat zou de bedoeling zijn van deze vreemde ruïne in het hart van een zielloze, drukke winkelstraat? Andere Europese hoofdsteden erkennen duistere verledens met elegante, esthetisch verantwoorde monumenten en proberen zo de stekelige randen van de geschiedenis glad te strijken. Hier niet.

Berlijn heeft de hele twintigste eeuw in het centrum van een wereld in beroering gestaan. Afwisselend verleidde en kwelde de stad de internationale verbeelding. De kern van Berlijn bleek de scherpe dualiteit van de

stad te zijn: de stralende boulevards, de kakofonische huizenblokken, de donkere, rokerige citadellen van de zware industrie, de levendige bossen en wateren in de directe omgeving, de uitgelaten, panseksuele variétévoorstellingen, de vormelijke waardigheid van de opera, de kleurrijke excessen van de kunstenaars van het dadaïsme, de dreigende uniformiteit van processies vol hakenkruizen. En met de opkomst van de nazi's klonk ook de trom des doods geleidelijk steeds sterker. Van de joodse inwoners van de stad werd het grootste deel dat onder de nazi's in Berlijn bleef wonen – ruwweg tachtigduizend mensen – in 1941-1943 gedeporteerd en vermoord. Daarnaast kwamen naar schatting 25 000 Berlijners in 1945 om als gevolg van het optreden van de geallieerden, in de laatste weken van de oorlog. Ook daarvoor en daarna was er altijd de nabijheid van de angst: voor wie rond 1900 in Berlijn werd geboren – en het geluk had de jaren zeventig of tachtig te halen – was het leven in de stad een eindeloze reeks revoluties, een maalstroom van oproer en onzekerheid. Deze periode omvatte het tollende trauma van de Eerste Wereldoorlog en de meteen daaropvolgende periode van ziekte en geweld; de sterke, duizelingwekkende opkomst van de moderne industrie en de daarmee gepaard gaande uitdagende revolutionaire architectuur, die als een stoomwals door ooit vertrouwde straten en werkplaatsen trok; de misselijkheid van scherpe economische crises, die armoede en honger brachten – en daarna de heerschappij van de nazi's, de psychose van genocide en de vlammen van de oorlog, ten slotte gevolgd door de tweedeling van het stadscentrum in elkaar beconcurrerende ideologieën. Centraal in deze trauma's stonden de weken aan het eind van de oorlog in het voorjaar van 1945, toen de vernietiging die Berlijn en zijn inwoners onderging vergelijkbaar was met de helse wraakoefeningen in de klassieke oudheid.

De stad heeft geen gebrek aan oprechte huldeblijken voor de doden. Het diepgevoelde, recentelijk voltooide Holocaustmonument, een doolhof van monolieten die naarmate je er verder in verdwijnt tot hoger boven je hoofd reiken, is een van de weinige plekken waar het nerveuze tempo van Berlijn tot vertraging wordt gedwongen. Een paar straten hiervandaan staat de veel oudere Neue Wache, een neoklassiek monument van bleek gesteente dat in 1818 werd gebouwd na jaren van vreselijke Europese conflicten. De laatste jaren is de betekenis ervan uitgebreid en is het getransformeerd in een opmerkelijke gedenksaal, waar het licht binnenvalt via een ronde opening in het dak, een oculus. Hier vindt jaarlijks in november een gedenkbijeenkomst plaats. Voor Berlijn vallen de catastrofe

van Hitlers oorlog en de vernietiging die de stad daardoor onderging echter nooit eenvoudig te gedenken. In het voorjaar van 1945, toen de Amerikanen en de Engelsen zich een weg door Duitsland vochten, hun bommenwerpers almaar meer straten en woonblokken verwoestten en huizen platbrandden, het enorme Sovjetleger de stad steeds verder insloot en hun gillende projectielen door de lucht suisden, waren de gewone Berlijners gevangenen van een onontkoombare verschrikking. Het was een slachting waarmee de wereld geen medelijden had. De stad werd een slagveld dat van de absolute obsceniteit van de totale oorlog getuigde. Symbolen van de beschaving verdwenen onder het stof en de Berlijners werden gedwongen tot een leven als aaszoeker, dat tegen de grenzen van het menselijke karakter schuurde.

Er was in 1945 nog een element van onmetelijk leed, en dat ontsteeft de bommen en granaten die lijken onherkenbaar op straat achterlieten, de epidemie van zelfmoord van de duizenden inwoners die liever hun eigen leven beëindigden dan zich over te geven aan een vijand voor wie ze doodsbang waren, en zelfs de ontelbare verkrachtingen die de stad nog decennialang met getraumatiseerde families opzadelde. Dat element is het feit dat deze schendingen en wreedheden door de onverbiddelijke rest van de wereld begrijpelijk werden gevonden en als een laatste tornado van wraak werden beschouwd, net zo onstuitbaar als de natuur zelf. Het nazibewind had miljoenen mensen in heel Europa de ellende en de dood in gejaagd. De ooit substantiële joodse gemeenschap van Berlijn was jarenlang geterroriseerd en daarna verjaagd en uitgeroeid. Hoe dachten hun Berlijnse burens aan de wereld uit te leggen dat zij ook slachtoffer waren? Door die instemmende stilte bleef er een verbijsterende wolk van morele ambiguïteit over de stad hangen. Hoe totaal was het totalitarisme van de nazi's hier eigenlijk?

De val van Berlijn in 1945 is een van de momenten in de geschiedenis die als een vuurtoren om zich heen schijnt: het licht draait rond en laat haarscherp zien wat ervoor en wat erna kwam. Dat was niet alleen de beroerde dood van de man in het hart van de maalstroom of de manier waarop zijn zelfvernietiging in een ondergrondse bunker naar buiten leek te lekken en de fundamente van de stad verteerde. Het is ook geen verhaal dat zich volledig als een militaire geschiedenis laat vertellen, want het is tevens een veelkleurig tapijt van gewone Berlijnse burgers – veel groter in aantal dan de resterende soldaten die geen bescherming meer konden bieden – en hun pogingen in een tijd van ontwortelde le-

vens iets van hun gezonde verstand te behouden. En het is het verhaal van degenen die in de jaren ervoor al hadden gezien hoe dit geweld zijn schaduw vooruit had geworpen. Er waren in 1945 oudere Berlijners die de nasleep van de Eerste Wereldoorlog en de mislukte Duitse revolutie van 1919 hadden meegemaakt, die al eerder hun weg hadden moeten zoeken over in sluipschutterscorridors veranderde straten, die al bekend waren met chronische voedseltekorten en onbarmhartige kou. In 1919 hingen er overal in de stad posters van een elegante vrouw die de tango met een skelet danste. 'Berlijn, denk na. Bezin je. Je danspartner is de dood,' luidde de begeleidende tekst. Het door de dichter Paul Zech geïnspireerde affiche ging over de gezondheidszorg in de nasleep van de oorlog, maar impliceerde ook een bredere morbiditeit in het karakter van de stad.

De nachtmerrie van 1945 wierp op vergelijkbare wijze zijn verre schaduw over de toekomst van de stad. In de nasleep van het nazisme kregen de gewone burgers te maken met nieuwe golven van naoorlogs geweld, leed, ontbering en een heel nieuwe cyclus van totalitarisme. Het dodelijke grauw van de Muur, waarvan de bouw in 1961 begon, maakte zelf ook deel uit van de naschokken van 1945, want de stad bleef het centrum van de wereldwijde geopolitieke doodsangst, het potentiële brandpunt van een kernoorlog. Zelfs met deze nieuwe oprisping van dualiteit leefden de scherpzinnigheid, de kunst en de vanzelfsprekende rebelse geest voort.

Mensen leiden hun leven niet in afgebakende perioden: een tijdperk komt ten einde, maar de mensen leven door zoals ze dat voorheen ook deden – of proberen dat althans. De recente geschiedenis van Berlijn wordt vaak gezien in een nauwkeurig omkaderde verdeling: wilhelminisme, Weimar, nazi, communisme, en elke periode hermetisch verzegeld. De levens van de burgers vormden dwars door deze regimes heen echter een ongemakkelijk continuüm; het betrof mensen die niet beter wisten dan dat ze zich worstelend moesten aanpassen aan een stad die altijd weer bliksemsnel kon veranderen. Welke indruk maakten al die gewelddadige revoluties op Berlijners die slechts wilden leven, werken en liefhebben? Hoe behielden zij die opgroeiden in het Weimartijdperk, daarna de schaduw van het nazisme zagen vallen en hun stad in de nasleep daarvan bezet en bestuurd zagen worden door andere grootmachten, hun geestelijke overzicht, hun herinneringen aan bepaalde buurten, terwijl het tastbare stedelijke landschap om hen heen voortdurend veranderde en overhoop werd gehaald – soms zo sterk dat zelfs degenen die in de stad waren geboren er hun ooit zo vertrouwde straten niet meer terug kon-